

УДК 94:322:261.7:172.3(477)

Т. В. Грушева

РЕАКЦІЯ ХРИСТІЯНСТВА НА ВИМОГИ СУЧАСНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядається місце християнських ідеалів у постмодерному суспільстві. Простежується реакція українських християнських церков на трансформації в соціально-економічній сфері. Даються відповіді на питання: як церкви трактують ознаки сучасності, соціальний прогрес, соціальний динамізм; що відбувається з християнськими напрямками внаслідок зміни парадигми (криза або трансформація). Аналізується можливість адаптації головної християнської функції морального регулятора в суспільстві до умов сучасності.

Ключові слова: Церква, християнська етика, адаптація, постмодерне суспільство.

Українське суспільство початку XXI ст. являє собою складну сучасну систему. З одного боку, це пострадянське суспільство з усіма деформаціями, з іншого – це країна з ринковою економікою та включеністю у європейські процеси. Духовна складова соціуму зазнала трансформацій внаслідок панування епохи постмодерну з притаманними їй особливостями. Питання церковної модернізації розглянуто вітчизняними релігієзнавцями. Ми погоджуємося з науковцями, які визначають етапи премодерну, модерну, постмодерну в християнській історії [1].

Мета даного дослідження: визначити реакцію християнських церков на вимоги сучасності, проаналізувати взаємини сучасного українського суспільства та традиційної релігійної системи. Для досягнення визначеної мети необхідно з'ясувати здатність основних християнських напрямків відповідати реаліям часу та проаналізувати історичні обставини, що призвели до змін у християнській етиці. Ми розрізняємо поняття «постмодерністська Церква» та «Церква часів постмодерну».

Візитною карткою домінуючої культури в сучасному західноєвропейському суспільстві є домінування світської культури, що не означає збільшення відсотку атеїстів. Нинішнє суспільство переживає соціальні зміни та виявилось готовим до прогресу. Нова парадигма, яка характеризує постмодерне громадянське суспільство, демонструє якісно новий рівень розвитку. У разі наявності конфлікту інтересів духовної та мирської площин є декілька можливих шляхів розвитку. По-перше, «духовна стагнація» у випадку невідповідності суспільних запитів та релігійної етики, що неминуче призведе до духовного переозброєння суспільства. По-друге, гальмування (або стримування) процесів економічного та політичного прогресу, якщо Церква ігнорує закони сучасного світу. По-третє, реагування з боку релігійних інституцій на осучаснення буття, що призводить до консенсусу та взаємодії суспільства та Церкви. Треба зазначити, що в даному контексті неможливо схарактеризувати реакцію християнства як цілісного духовного феномену. Причиною того є наявність відмінностей між православ'ям, католицизмом і протестантизмом, які стали реальністю в наслідок історичного шляху розвитку зазначених гілок колись єдиної Церкви.

Для визначення особливостей реакції українських християнських церков на вимоги сучасності, зазначимо основні зміни моральних стандартів західного світу, що призвели до зміни парадигми. Прикметним, на наш погляд, є те, що для визначення взаємин Церкви та суспільства на початку XXI ст. недостатнім є опис рис постмодернового суспільства: деякі, з першого погляду, другорядні ознаки (зміни) можуть бути також впливовими.

Логічним є розгляд генези теології та християнської етики згідно з історичними епохами. У першу чергу побіжно зупинимося на Новому та Новітньому часі. Відомо, що перші країни, які стали у XVII ст. на шлях модернізації, це Голландія та Англія. Пізніше до них приєдналася Франція. Поява реформаційних ідей значним чином вплинула на модернізаційні процеси тим, що продемонструвала нову формулу спілкування віруючих з Богом, яка виключала посередництво між Богом і людиною та аскезу, як необхідну складову моральної досконалості. Тут доречно пригадати Макса Вебера з його аналізом економічних мотивів у суспільному розвитку. Таким чином, XIX ст. стало певним випробуванням для традиційного християнства. Поява та функціонування ринкової системи створило умови для економічної та політичної модернізації Європи. Дуже швидко формується урбанізоване суспільство з достатнім рівнем грамотності та високим ритмом життя, що разом народжує «нову особистість» зі своїми потребами та вимогами. Додамо панування соціалістичних ідей в європейських країнах з омріяною соціальною революцією, яка здавалася реальністю. Все це відсуває традиційну релігійність європейців на другий план. Отже, XIX ст. стало тим водорозділом, коли поцейбічні проблеми для людини стали превалювати у духовній культурі. Протестантизм продемонстрував, що Церква здатна стати піонером модернізації, Тоді як інші християнські церкви вимушені пристосовуватися та реагувати на зміни.

Пунктиром окреслимо суспільні зміни XX ст. Новітній період історії став випробуванням на міцність традиційної християнської етики. Цьому, окрім визначених змін, сприяв розвиток медичної науки, який дозволив планувати родину (у цілому, змінилася уява про традиційну родину, у якій шлюб непохитно оголошувався таїнством), з'явилася перспектива для жінки зробити кар'єру. Формування емансипованої особистості дало шанс людині руху соціальними сходами. Поширені еміграційні та міграційні процеси стали можливістю змінити культурне середовище з новими духовними цінностями, де часто місцеві мешканці сповідують іншу релігію. Це дало поштовх для синтезу релігійних вчень або звичайного запозичення готової релігійної системи. Тут наочним буде приклад Івана Юхимовича Воронаєва, який після перебування в США

повернувся до України переконаним п'ятидесятником та започаткував новий напрямок в євангельському християнстві на українських теренах. Революційним у XX ст. був розвиток науки та поява нових технічних інновацій і наукоємних галузей виробництва, що також спонукало Церкву відреагувати на виклики часу. Теологами було переглянуто співвідношення науки і віри, у своїх роботах вони доводять віруючим про відсутність антагонізму наукового і релігійного світобачення.

Окремо визначимо зміни у психології європейців внаслідок подій Першої і Другої світових воєн. Церква називає війну, спрямовану на оборону кордонів, священною, робить заклики до вірних допомагати державі в тилу. Віруючі відгукуються на подібні гасла. Моральні наслідки Другої світової війни призвели до звернення частини населення радянської атеїзованої країни до авторитету християнства. Навіть радянські дослідники не змогли приховати того факту, що релігійність населення підвищилася у повоєнні роки. Вони констатували факт звернення до релігії, головним чином, жінок, що шукали втіхи (розради) в лоні Церкви після лихоліття. Цей факт свідчить про актуальність для людини XX ст. при вирішенні психологічних проблем традиційної релігії.

Як відомо, Церква освячує владу, але XX ст. продемонструвало всі жахи тоталітарних держав. Релігійне дисидентство – явище несподіване у християнській традиції, яке стало реальністю в атеїстичній країні. Окрім цього, поширення набувають заклики до молитов за «в'язнів совісті», протести проти комуністичного виховання молоді, а у п'ятидесятницькому середовищі з'явилися еміграційні настрої, що прийняли організовану форму.

Отже, комбінація перелічених подій і змін призвела до трансформації суспільства, що у контексті теми, яка досліджується, тотожно появі «нового» віруючого. У цьому ракурсі влучним буде висновок А. Колодного: постмодернізують християнство просто вірні під впливом нових реалій суспільного буття, вільних можливостей свого релігійовияву і свого особистісного прочитання християнства. Маємо не кризу християнства, а кризу Церков, які прагнуть мати монополію на його презентацію. В епоху постмодерну в християнстві на зміну гаслу «як я можу спастися» приходять гасло «як я можу стати щасливим» [2]. Сучасний глобалізований світ характеризує раціоналізація вчинків, нова світська етика та домінування масової споживацької культури. Європейське співтовариство початку XXI ст. – це демократичне за устроєм суспільство комфорту з розвинутою громадянською культурою й поняттям «статусу». Місця аскезі, як традиційній християнській етичній особливості, не залишилося.

Отже, у епоху постмодерну теологи звертаються до «осучаснення» образу християнина, враховуючи ціннісні орієнтації людини; оновлюють соціально-політичні концепції й місце у них духовній складовій. Але не варто занадто радикально сприймати зміни у християнському світогляді. Так, соціально активна сучасна людина буде сприйматися теологами через призму християнської активності, «Біблійної свободи». Це є припустимо тому, що при зміні історичних епох існує можливість збереження окремих елементів традиційної культури у духовній та соціальній сфері та інтеграції їх до домінуючої культури.

Інтеграція традиційного і сучасного більш рельєфно буде простежуватися через призму етноконфесійних властивостей. Так, українське православ'я, якому властива європейськість та відкритість іншим релігійним системам, а також з притаманною йому забобонністю, буде значно відрізнятись в своїй реакції від російського православ'я, що тяжіє до державного протекціонізму. Православ'я не варто оголошувати таким, що стоїть на заваді прогресу своїм консерватизмом. У разі неприйняття всього сучасного з боку Церкви – це призведе до антагонізму, конфлікту та невідповідності духовних запитів сучасного суспільства релігійним пропозиціям. Якщо церква не відсторонена від буття умовною «китайською стіною», то природною буде її реакція.

Відповідь Церкви на зміни у суспільстві може відбуватися у кількох площинах: культовій, догматичній, етичній, канонічній, обрядовій та інших. Зазначимо, що в разі виявлення сумніву у догматиці, зникає відчуття богообранності, а це призводить до зникнення релігійного напрямку. Тому, сучасну християнську модернізацію можна представити через осучаснення етичних норм. З'явилася нова інтерпретація головної християнської ідеї спасіння. Сьогодні аскеза, зречення світу, «молитовний подвиг» поступаються місцем богоугодним вчинкам. І все частіше у змісті проповідей чуються поради вирішення мирських проблем. Церква, окрім питання про порятунок душі, дає відповідь на земні прохання мирян (покращення здоров'я, матеріального добробуту, зцілення наркозалежних тощо).

Наскільки православ'я може бути таким, що відповідає запитам сучасної людини? На наш погляд, консерватизм богослужбової практики цілком компенсується тим, що Церква тримає «руку на пульсі» буття сьогоденного суспільства. Наведемо красномовні заголовки статей з веб-сайту Запорізької єпархії УПЦ (Православ'я і сучасність): «Високопреосвященніший Лука привітав з Днем ВДВ всіх запоріжців і жителів міста»; «Священик Запорізької єпархії взяв участь у роботі VIII Міжнародного кінофестивалю короткометражних фільмів «Сім'я Росії»; «з благословення Високопреосвященнішого владыки Луки, настоятель Свято-Анатоліївського храму протоієрей Ігор Віхтєвський (духівник запорізького байк-клубу SILVER STAR) брав участь у Всеукраїнському заході – відкритті байк-сезону SILVER STAR 2011 у місті Василівці, у «Замку Попова» (Запорізька область)»; «на території Свято-Покровського кафедрального собору міста Запоріжжя відбувся черговий етап акції «Єдина Україна: Схід і Захід разом»; у Запоріжжі пройшла Регіональна конференція «Духовно-моральні основи фізичної культури і спорту: Православний погляд», у Запоріжжі відбулася Перша міжнародна конференція «Церква і козацтво: аспекти взаємодії в історії та сучасності, 17 грудня 2013 р. на прохання керівництва обласної податкової адміністрації та податкової інспекції Високопреосвященніший Лука, архієпископ Запорізький і Мелітопольський взяв участь у

просвітницькій акції для слухачів недільних шкіл – «Місто мрії» (мета цієї акції – розповісти дітям про важливість сплати податків) тощо [3].

Додамо до цього використання певного набору сучасних технологій у всіх християнських конфесіях: онлайн-проповіді, наявність власних каналів та програм, пожертви приймають, у тому числі і за допомогою пластикових карт, офіційні веб-сайти, сторінки у соціальних мережах (наприклад, <https://twitter.com/apologett>, <https://www.facebook.com/groups/419867271368626/>, http://vk.com/apologet_centra [Дата доступу: 22.10.2013]), публічні прес-конференції. У результаті це демонструє нову якість християнства.

Різні християнські Церкви активно коментують політичні та суспільно-політичні події. Наприклад, Патріарх Філарет у своєму інтерв'ю розповідає про державно-церковні та міжконфесійні відносини, про вибори до Верховної Ради. Зазначаючи, що «в теперішній Україні все визначає матеріальне. Якби в основу людської діяльності поставили демократію і свободу, тоді цього б не було... Влада хвора на синдром збагачення... Суспільство теж хворе. [...] В українців європейське – демократизм і свобода. [...] А наш шлях – тільки в Європу. Бо треба йти до багатих, щоб стати багатшими, а не до бідних, щоб бути біднішими». Мовний закон загрожує нашій державності. «Якщо продамо свої чорноземи, тоді працюватимемо в наймах на своїй чужій землі» [4].

Необхідність у релігійному оновленні, актуалізація моделі релігійно-культурних взаємин, з одного боку, а з іншого – захист чистоти культу формують завдання помісних церков. Так, у Статуті ЄХБ зазначено, що завданням церкви є проповідь Євангелія, виховання віруючих для досягнення святості, навчання дітей і молоді у недільних школах заповідям та настановам Господнім, розвиток і укріплення єдності помісної церкви та добрих взаємозв'язків з іншими помісними церквами, що входять до Союзу ЄХБ [5, арк.105]. Типові завдання стоять перед церквою ХВЕ [6, арк.123]. Перед УПЦ ставляться завдання, що також передбачають поширення релігійних переконань, місіонерську діяльність, справи милосердя та добродійності, релігійну освіту тощо [7, арк.101].

У той же час очевидним є те, що частина сучасної моралі (елементів сучасного буття) є такими, що Церквою відторгаються. Тут традиційна парадигма з її істиною Євангелія буде непохитною. Прикладом може бути звернення предстоятеля Української Православної Церкви Київського Патріархату Патріарха Філарета до ієрархів, духовенства, вірян і всього українського народу із закликом не спокушатися сучасними тенденціями аморального життя [8]. На засіданні Ради Євангельських протестантських церков України глави євангельських церков спільно виступили на захист моральності у суспільстві [9].

Для демонстрації значних розбіжностей між християнською мораллю та світською «мораллю без моралі» на сторінках православної літератури можемо бачити список гріхів, що значно посилені сучасними пороками. Таких гріхів немало, їх можна розділити на групи: маловір'я, забобони, кощунство і знахарство, немолитвенність, занедбання церковної служби, спокуса. Так, тільки гріхи проти Бога розрізняють на такі: віра в сні, ворожіння; невідвідування церкви, небажання приступати до сповіді і святого Причастя довгий час; даремне божіння; гнів із згадуванням нечистої сили (чорта); порушення постів чи неточне дотримання їх; робота у свята тощо [10]. Ватикан також оновив список смертних гріхів і вперше за півтори тисячі років додав нові.

Православна церква сприймає внутрішні процеси як кризу релігії. Звідси бажання «рятувати» суспільство і Церкву. Схарактеризуємо реакцію УПЦ (МП) словами Архімандрита Тихона (Шевкунова): люди зайшли в Церкву, але полюбили її лише частково. І поступово, через роки в таємниці своєї душі усвідомили страшну істину: вони з глибоким презирством ставляться до православ'я. Циніки увійшли в Церкву, живуть у ній, звикли, і вийти з неї не дуже-то хочуть, бо все вже звично. Дуже часто цинізм – це хвороба професійного православ'я. Ми збідніли вірою, а тому багатьом людям, дивлячись на нас, набридає бути православними. Вони ще йдуть за інерцією, вони ще пам'ятають, як багато в Церкві отримали і сподіваються ще отримати благодать [11].

І дійсно, піднесення духовних настроїв кінця ХХ ст. на пострадянському просторі частково змінилося «модю на віру» (вінчання, хрещення у католицькій або православної церкві – вибір іноді за висловом «там красивіше»; християнські символи віри часто використовуються як прикраси або стають елементами шоу). Подібне не може обійти служителів церкви. Отже, різке судження Архімандрита УПЦ, що наведено вище, має рацію.

Свій історичний шлях має католицизм, і тому його реакція на сучасність буде мати особливості. Суттєві зміни всередині католицизму сталися на Другому Ватиканському соборі, який мав на меті оновлення церкви. В якості завдання на Соборі оголосили проведення реформ, які б врахували реалії сучасного світу. Основу і зміст соціальної доктрини католицької церкви становить цілісний погляд на саму людину, що зіткнулася з новими проблемами і труднощами. Тому сучасна католицька церква у своїй соціальній доктрині звертається, насамперед, до тих ключових категорій, які визначають світовідчуття людини, впливають на її духовний розвиток, а саме: свобода, гідність особистості, права людини, соціальний мир і благополуччя [12]. Католицизм сьогодні – це динамічне (рухливе) християнство, яке послідовно модернізується.

Протестантські церкви у своєму історичному розвитку ніколи не стояли на заваді прогресу. Але неправильно буде зробити висновок про цілковите занурення церков у мирське життя. Наведемо приклад із п'ятидесятниками, яких, як і інших протестантів, прийнято вважати адаптованими до соціальних потреб суспільства. Основним мотивом приєднання неопітів до п'ятидесятницьких церков є спасіння (позитивно відповіли 94% опитаних), у той же час, як матеріальне благословення є важливим для 21% опитаних (результати анкетування, проведеного автором у п'ятидесятницьких церквах). Не заперечуючи того факту,

що віруючі акцентують увагу на вагомості якості поцейбічного життя, головним мотивом приєднання до протестантської церкви стало «спасіння» та «вічне життя» [13].

Участь у громадській, політичній діяльності для християн не є забороненою. Членам їх церков дозволено брати участь у висуванні кандидатів у народні депутати на свій розсуд. Так, представники харизматичних церков беруть активну участь у громадському та політичному житті країни, така позиція передбачена статутами громад [14, арк.50], здійснюють різнобічну благодійну діяльність, приділяють увагу незахищеним верствам населення та подоланню таких соціальних патологій, як-от: пияцтво, наркоманія та ін. Це підтверджується статутами окремих церков. Так, церква «Джерело життя» анонсує створення з середовища віруючих групи, асоціації й об'єднання для здійснення благочинності та милосердя [15, арк.56].

Таким чином, зміни, що відбулися у відносинах теології та культури є закономірними та відрізняються динамізмом. Виявляється природний зв'язок різних історичних епох і пов'язаних з ними різними типами теології та християнської етики. Сьогодні маємо нову форму існування церкви і суспільства, що враховує економічні та політичні зміни, суспільний прогрес, відсутність можливості зберегти традиційний спосіб життя. Очевидним є пристосування традиції до сучасного постмодерного контексту, християнська етика адаптується до загальних вартостей соціокультурного світу та громадянського суспільства. У той же час зберігається доктринальна чистота християнських напрямків. Адаптація християнських церков до сучасності – потенційна можливість залишитися у сфері домінуючої культури українського постмодерного суспільства, формування сучасної моделі церковно-суспільних взаємин.

Джерела та література

1. Християнство доби постмодерну: колективна монографія / ред. А.М. Колодний – К. : Відділення релігієзнавства Ін-т. філософії НАН України, Українська асоціація релігієзнавства, 2005.
2. А.М. Колодний. Конфесійний плюралізм етапу постмодерну / Анатолій Миколайович Колодний // Релігія в Україні: міркуй разом з нами [Електронний ресурс] <http://www.religion.in.ua/main/analitica/12455-konfesiijnij-plyuralizm-etapu-postmodernu.html>
3. Запорожская епархия УПЦ. Православие и современность [Електронний ресурс] <http://hram.zp.ua/?cat=11>
4. «Якщо продамо свої чорноземи, тоді працюватимемо в наймах на своїй чужій землі». Інтерв'ю Патріарха Філарета «Главкому» / Офіційний веб-сайт УПЦ КП [Електронний ресурс] <http://www.cerkva.info/ru/intervju/2632-filaret.html>
5. Статут релігійної громади ЄХБ с. Дніпрольстан Запорізького району // Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО) – Ф.1335. – Оп.26. Спр.55. – Арк.104-112.
6. Статут помісної церкви ХВС «Христа-Спасителя, м. Бердянськ, Запорізької обл. // ДАЗО – Ф.1335. – Оп.26. Спр.55. – Арк.122-125.
7. Статут помісної церкви Борисо-Глібської парафії, с Заповітне К-Дніпровського району Запорізької обл. // ДАЗО – Ф.1335. – Оп.26. Спр.55. – Арк.100-103.
8. Святійший Патріарх Філарет звернувся до вірян із закликом не спокушатись сучасними тенденціями аморального життя / Град Лева. Офіційний веб-сайт УПЦ-КП. Львівська епархія [Електронний ресурс] <http://gradleva.com/?info=862>
9. Глави евангельських церков України спільно виступили на захист моральності у суспільстві [Електронний ресурс] <http://repcu.org/?p=286>
10. Архимандрит Лазар. Сповідь // Світло Православ'я – 2000. – №3 (65).
11. Архимандрит Тихон (Шевкунов) : Цинизм – это болезнь профессионального православ'я / Запорожская епархия УПЦ. [Електронний ресурс] <http://hram.zp.ua/?p=5787>
12. Каримова Л.А. Иоанн Павел II и социальная доктрина католической церкви : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Лариса Анатольевна Каримова – М., 2004. – 295 с.
13. Грушева Т.В. Сучасний стан харизматичних церков в Україні / Тетяна Вікторівна Грушева // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2012. – Вип. XXXII. – С.310-314.
14. Устав религиозной харизматической общины «Источник жизни», г.Токмак, Запорожской обл., 1994 г. // ДАЗО. – Ф.1335. – Оп.26. – Спр.75. – Арк.49-53.
15. Устав религиозной христианской харизматической общины веры евангельской «Источник жизни» г.Орехов, Запорожской области, 1995 г. // ДАЗО. – Ф.1335. – Оп.26. – Спр.75. – Арк.54-59.

Грушева Т. В. Реакция христианства на требования современности: украинский контекст

В статье рассматривается место христианских идеалов в постмодернистском обществе. Прослеживается реакция украинских христианских церквей на трансформации в социально-экономической сфере. Даются ответы на вопросы, как церкви трактуют признаки современности, социальный прогресс, социальный динамизм; что происходит с христианскими направлениями вследствие изменения парадигмы (кризис или трансформация). Анализируется возможность адаптации главной христианской функции нравственного регулятора в обществе к условиям современности.

Ключевые слова: Церковь, христианская этика, адаптация, постмодерное общество.

Grusheva T. V. Reaction Christianity to modern requirements: Ukrainian context

The article considers the place of Christian ideals in postmodern society. Traced reaction Ukrainian Christian churches to transform the socio-economic sphere. Provides answers to the question how the church interpret the signs of modernity, social progress, social dynamics, what happens to the Christian cults as a result of a paradigm shift (crisis or transformation). Analyzes the possibility of adapting the main Christian moral regulatory function in society to the new conditions.

Keywords: Church, Christian ethics, adaptation, postmodern society.